

GEORG SIMMEL:

VEĽKOMESTÁ A DUCHOVNÝ ŽIVOT

*Esej Veľkomestá a duchovný život prvýkrát odznela ako úspešná prednáška v rámci nadácie Gehe-Stiftung v Drážďanoch roku 1902 (tlačou vyšla roku 1903). Simmel v nej zúročil rozsiahle analýzy modernej spoločnosti, na ktorých pracoval viac než desať rokov pri písaní Filozofie peňazí. Táto esej sa pokladá za prototyp jeho spôsobu interpretatívnej analýzy. Zároveň je najlepšou ilustráciou hlavných ideí a psychologických mikroanalýz, ktoré rozvinul na podstatne väčšom priestore **Filozofie peňazí**. V eseji si osobitne všíma, ako sú zmeny modernej spoločnosti, koncentrované v mestskej kultúre, internalizované psychikou individuí a ako sa odrážajú v stave subjektívnej kultúry.*

*Vo vzťahu k **Filozofii peňazí** už Simmelovi súčasníci konštatovali, že mohla byť napísaná iba v tom čase a iba v Berlíne. Berlín sa práve v tomto období naozaj menil z provinčného mesta na veľkomesto a Simmel rozhodne patril k tým, ktorí utvárali typické "Berliner Milieu". Prežil tu (až na nešťastné štyri roky na konci života v Strassbourgu) celý produktívny život, a preto mohol čerpať z nemenej autentickej skúsenosti ako Baudelaire alebo Benjamin, keď písali o duchu parížskej modernity. Simmel tu na rozdiel od väčšiny svojich prác nezaujíma postoj nezaujatého pozorovateľa, ale prístupuje k téme chápacie i kriticky, ba niektorí jeho znalci dokonca tvrdia, že typicky moderne - neurastenicky.*

Sociológovia prijímajú túto esej ako inšpiráciu sociológie mesta. Pre filozofov však môže byť zaujímavá ako interpretácia tendencií modernej mestskej kultúry a ich prejavov v nových druhoch sociálnej interakcie a špecifickej skúsenosti ľudí veľkomesta. Napokon fenomén mesto sa v ostatných rokoch stal legitimnou filozofickou témou.

Olga Sisáková

Najzložitejšie problémy moderného života pramenia z úsilia individua zachovať samostatnosť a svojráznosť vlastného bytia voči presile spoločnosti, dedičstvu dejín, vonkajšej kultúre a technike života - sú to najnovšie obmeny boja s prírodou, ktorý primitívny človek zvädzať, aby si uchoval vlastnú *telesnú* existenciu. Keď 18. storočie prišlo s výzvou zbaviť sa všetkých historických väzieb na štát, náboženstvo, morálku a hospodárstvo a umožniť pôvodne dobrej povahy, vlastnej všetkým ľuďom, nehatený rozvoj, keď 19. storočie okrem slobody postuluje deľbu práce ako takú osobitosť človeka a jeho činnosti, vďaka ktorej sa jednotlivec stáva neopakovateľným a nenahraditeľným, zároveň však odkázaným na všetkých, a napokon keď Nietzsche vidí podmienku všestranného rozvoja individua v bezohľadnom zápase jednotlivca, kým socializmus zasa v potláčaní akejkoľvek konkurencie - v tom všetkom sa uplatňuje spoločný motív: odpor subjektu proti nivelizácii a vyčerpaniu spoločensko-technickým mechanizmom. Ak sa produkty typicky moderného života posudzujú znútra, napríklad

organizmus kultúry cez jeho dušu - ako to teraz prichodí mne vo vzťahu k našim veľkomestám - treba preskúmať pomer, ktorý takéto výtvary zakladajú medzi individuálnym i nadindividuálnym obsahom života, a postupmi, akými sa osobnosť vyrovnáva s vonkajšími podmienkami.

Psychologickým základom, z ktorého vyrastá typ veľkomestských individualít, je *stupňovanie psychických podnetov*, ktoré je dôsledkom rýchleho a nepretržitého striedania vonkajších a vnútorných dojmov. Človek je bytosť vnímavá na diferencie (*ein Unterschiedswesen*), inými slovami, jeho vedomie reaguje na rozdiel medzi momentálnym a predchádzajúcim dojomom. Neustály prúd dojmov, nepatrné rozdiely, zvyčajný pravidelný priebeh a očakávané protiklady medzi nimi spotrebujú, ak to tak môžeme povedať, menej energie vedomia ako nahustené, rýchlo sa striedajúce obrazy, náhly odstup v rámci toho, čo obsiahneme pohľadom, nečakane sa vnucujúce impresie. Práve takýmito psychologickými podmienkami veľkomesto - pri každom prechode na druhú stranu ulice, tempom i mnohotvárnosťou hospodárskeho, profesného a spoločenského života - vytvára v zmyslových základoch duševného života, v kvantite vedomia, ktoré vyžaduje fungovanie jednotlivca ako bytosti diferencií, onen hlboký protiklad k malému mestu a vidieku, kde zmyslovo-duchovný život má pomalší, rovnomernejší rytmus založený na návykoch. Tým sa vysvetľuje predovšetkým intelektualistický charakter psychického života vo veľkomeste v porovnaní so životom v malom meste, ktorý sa orientuje na cit a emocionálne vzťahy. Tie majú totiž pôvod v menej vedomých vrstvách duše a najlepšie sa im darí v pokojnej súmernosti stálych návykov. Naopak, sídlom rozumu sú priezračné, vedomé, najvyššie vrstvy duše, tá naša vnútorná sila, ktorá sa vyznačuje najvyššou mierou prispôbivosti. Aby sa rozum vyrovnal so striedaním a protikladmi javov, nepotrebuje ani otrasy, ani vnútorné vzruchy, čo sa nedá tvrdiť o spôsobe, akým sa konzervatívnejšia *myseľ* vpravuje do takéhoto rytmu javov. Takto si typ veľkomestského človeka - pochopiteľne, s množstvom vlastných individuálnych modifikácií - vytvára istý ochranný orgán proti vykoreneniu, ktoré mu hrozí pod vplyvom a v dôsledku diskrepancie vonkajšieho prostredia: reaguje na ne nie citom, ale v podstate rozumom, ktorému vedomie, vystupňované tými istými príčinami, dodáva duševné prerogativy. Tým sa presúva reakcia na spomínané javy do najmenej citlivého, psychického orgánu, najviac vzdialeného od hlbinných dimenzií osobnosti.

Táto racionalita, ktorú poznáme ako ochranu subjektívneho života pred presilou veľkomesta, šíri sa v celom rade konkrétnych javov a zároveň spolu s nimi. Veľkomestá odjakživa boli centrami peňažného hospodárstva, pretože tieto prostriedky výmeny vďaka rozmanitej mnohotvárnosti a koncentrovanosti hospodárskej výmeny získavajú takú dôležitosť, akú by pri skromnom výmennom obchode na vidieku nikdy nedosiahli. Peňažné hospodárstvo však úzko súvisí s vládou rozumu. Obom je spoločná holá vecnosť pri narábaní s ľuďmi a vecami, ktorá v sebe často spája formálnu spravodlivosť s bezohľadnou tvrdosťou. Čisto racionálny človek je voči všetkému skutočne individuálnemu ľahostajný, pretože toto individuálne plodí vzťahy a reakcie, ktoré logickým rozumom nemožno využiť - práve tak, ako ani do princípu peňazí nevstupuje individualita javov. Z hľadiska peňazí je aktuálne iba to, čo je všetkým týmto javom spoločné, teda ich výmenná hodnota, ktorá redukuje každú kvalitu a svojráznosť na otázku "Koľko?". Všetky citové vzťahy medzi osobami sú založené na ich individualite, zatiaľ

čo racionálne vzťahy kalkulujú s ľuďmi a číslami ako indiferentnými veličinami, zaujímavými len svojím objektívne merateľným efektom - takto aj človek veľkomesta kalkuluje s dodávateľmi a odberateľmi, so služobníctvom a neraz aj s osobami z okruhu svojich formálnych spoločenských kontaktov, a to na rozdiel od pomerov v menšej skupine, kde nevyhnutná znalosť individualít zákonite podmieňuje citlivejšie zafarbené správanie, čo je zasa odvrátená strana objektívneho zvažovania výkonu a jeho reciprocity. Podstatné v oblasti psychológie hospodárstva je to, že sa tovar pre zákazníka, ktorý si ho objednáva, vyrába v primitívnejších podmienkach, takže výrobca a odberateľ sa navzájom poznajú. Moderné veľkomesto žije však takmer úplne z výroby pre trh, teda pre celkom neznámych odberateľov, ktorých skutočný výrobca nikdy nevidí. Záujem oboch strán sa takto stáva neľútostne vecným, ich racionálne kalkulujúci hospodársky egoizmus sa teda nemusí obávať, že ho rozptýlia neuchopiteľné aspekty osobných vzťahov. Toto je s peňažným hospodárstvom, ktoré dominuje vo veľkomestách, kde potlačilo posledné zvyšky izolovanej výroby i bezprostrednej tovarovej výmeny a každým dňom čoraz viac redukuje prácu na zákazku, v takom úzkom prepojení, že nikto nevie, či najprv vyvíjala tlak na peňažné hospodárstvo oná duševná intelektualistická osnova, alebo či týmto určujúcim faktorom bolo peňažné hospodárstvo. Isté je len to, že najlepšou živnou pôdou pre toto vzájomné pôsobenie je podoba veľkomestského života, čo môžem doložiť výrokom najvýznamnejšieho historika anglickej ústavnosti: v priebehu celých anglických dejín sa Londýn nikdy nesprával ako srdce Anglicka, často však ako jeho rozum a vždy ako jeho mešec!

Nemenej príznačne sa stretávajú tie isté duševné prúdy na povrchu života v jednom, zdanlivo nevýznamnom znaku. Moderný človek čoraz viac počíta. Ideálu prírodných vied - premeniť svet na matematickú úlohu a každú jeho časť vymedziť matematickým vzorcom - zodpovedá kalkulujúca exaktnosť praktického života, akú mu prinieslo peňažné hospodárstvo. Až ono spôsobilo, že toľko ľudí trávi čas zvažovaním, prepočítavaním, vyčíslňovaním a redukovaním kvalitatívnych hodnôt na kvantitatívne. Vďaka kalkulujúcej povahe peňazí vstúpila do životných vzťahov precíznosť, istota pri určovaní totožnosti a rozdielov, jednoznačnosť pri dohodách a stanovovaní stretnutí, čomu formálne napomáha všeobecné rozšírenie vreckových hodínok. Práve pomery veľkomesta predstavujú však príčinu i následok tejto základnej črty. Vzťahy a záležitosti typického obyvateľa veľkomesta bývajú teda mnohotvárne a komplikované. Hlavne vďaka koncentrácii veľkého množstva ľudí s rozdielnymi záujmami vstupujú do takého bohato štruktúrovaného organizmu, že bez maximálnej presnosti, čo sa týka sľubov a ich plnenia, by sa takýto celok zmenil na nenapraviteľný chaos. Keby všetky hodiny v Berlíne náhle udávali nesprávny čas v akomkoľvek smere, čo len v rozmedzí hodiny, jeho hospodárstvo a spoločenský život by na dlhý čas zachvátil zmätok. K tomu prispieva faktor zdanlivo ešte formálnejší - veľké vzdialenosti a s tým spojené nenahraditeľné straty spôsobené čakaním a zbytočnými príchodmi. Takto si techniku veľkomestského života nemožno predstaviť bez čo najpresnejšieho začlenenia všetkých činností a vzájomných vzťahov do záväznej nadindividuálnej časovej schémy. Aj tu však vystupuje do popredia to, čo je vo všeobecnosti predmetom týchto úvah, že totiž z každého bodu na povrchu bytia tak, ako sa javí jeho vznik pod týmto povrchom a na ňom, možno dosiahnuť spojenie s hlbínami duše a že od ktoréhokoľvek najbanál-

nejšieho vonkajšieho javu vedú spojnice ku konečnému rozhodnutiu, čo sa týka zmyslu a štýlu života. Presnosť, vypočítateľnosť, exaktnosť, ktoré tomuto bytiu vnucuje rozsah a komplikovanosť veľkomestského života, nielenže úzko súvisia s charakterom jeho peňažného hospodárstva a intelektualizmom, ale nevyhnutne podfarbujú aj obsah tohto života a napomáhajú odstraňovať tie iracionálne, inštinktívne a suverénne črty a podnety, ktoré určujú formu života znútra - neprijímajú ju teda zvonka ako všeobecnú a schematicky upresnenú. Aj keď takto charakterizované tyranské existencie nie sú v meste vonkoncom vylúčené, predsa len sa vzpierajú jeho duchu. Tým možno vysvetliť vášnivú nenávisť k veľkomestu u takých pováh, akými boli Ruskin a Nietzsche, ktoré hodnotu života vidia jedine v neschematickej svojráznosti, v tom, čo sa nedá vyjadriť spoločným menovateľom. Preto z tých istých názorových zdrojov vyviera ich nenávisť k peňažnému hospodárstvu a intelektualizmu aktuálneho bytia.

Faktory, ktoré sa na základe takej exaktnej formy života a jej priam na minútu vyrátanej presnosti zlučujú do nanajvýš neosobného útvaru, pôsobia zároveň na výsostne osobné štruktúry. Nejestvuje azda žiadny psychický jav, ktorý by bol tak bezvýhradne príznačný pre veľkomesto ako blazeovanosť. Je dôsledkom hlavne rýchlo sa meniacich a veľmi nahustených protikladných psychických podnetov, v ktorých má - ako sa nazdávame - pôvod aj stupňovanie veľkomestskej intelektuálnosti. Aj preto hlúpi a od základu bezduchí ľudia nebyvajú práve blazeovaní. Tak ako bezuzdný pôžitkáarsky život vedie k blazeovanosti tým, že dráždi nervy k najintenzívnejším reakciám, až nakoniec prestanú reagovať vôbec, aj neškodnejšie dojmy svojou rýchlosťou a kontrastným striedaním nútia nervy k prudkým reakciám, surovo nimi kmásajú až do úplného vyčerpania a keďže ostávajú stále v rovnakom prostredí, niet času obnoviť ich rezervy. Takto vznikajúca neschopnosť reagovať na nové podnety s primeranou energiou - to je práve oná blazeovanosť, ktorú prejavuje takmer každé veľkomestské dieťa na rozdiel od detí z pokojnejšieho a menej rozptyľujúceho prostredia.

K týmto fyziologickým zdrojom veľkomestskej blazeovanosti pribúda ďalší, ktorý sa týka peňažného hospodárstva. Podstatou blazeovanosti je otupenie vnímavosti voči rozdielom medzi vecami, nie však v tom zmysle, že by sme ich nevnímali (ako ich napríklad nevnímá tupocitný človek), ale že sa význam a hodnota rozdielov medzi vecami, a tým aj vecí samých, pociťuje ako nepodstatná. Blazeovanému človeku sa javia rovnako nevýrazné a šedé, nehodné toho, aby uprednostňoval jednu pred druhou. V takomto duševnom stave sa verne subjektívne odráža plne rozvinuté peňažné hospodárstvo. Rovnomerným vyvažovaním celej rozmanitosti vecí peniaze vyjadrujú ich kvalitatívne rozdiely rozdielmi v kvantite. Tým, že sa ako bezfarebné a indiferentné stávajú všeobecným menovateľom akýchkoľvek hodnôt, predstavujú najobávanejší nivelizátor, ktorý neúprosne vyhľadáva podstatu vecí, ich svojráz, špecifickú hodnotu a neporovnateľnosť. Všetky veci bez ohľadu na ich mernú hmotnosť unáša nepretržitý prúd peňazí, všetky sú v tej istej rovine, odlišujú sa iba veľkosťou plochy, ktorú na nej zaberajú. Toto zafarbenie či skôr odfarbenie vecí v dôsledku ich ekvivalencie s peniazmi môže byť v jednotlivých prípadoch nepatrné. Ak si však všimneme vzťah boháča k objektom, ktoré nadobudol za peniaze, alebo aj celkový charakter, aký dnes pripisuje týmto objektom duch doby, môže sa tento prúd stať nanajvýš pozoruhodnou veličinou. Veľkomestá, dominantné oblasti peňažného styku, kde tlak na kupovanie vecí má úplne

iný rozsah ako v podmienkach malých miest, sú práve preto aj skutočnými miestami blazeovanosti. V nej sa do istej miery završuje účinok nahromadenia ľudí a vecí, ktoré podnecuje individuum k maximálnemu psychickému vypätiu. Ak sa tie isté podmienky stupňujú iba kvantitatívne, mení sa tento efekt na pravý opak, na onú svojráznu adaptáciu v blazeovanosti, keď nervom ostáva už len posledná možnosť, ako sa vyrovnať s obsahmi a formou veľkomestského života - tým, že naň prestanú reagovať. Púť sebazáchovy ženie isté povahy k znehodnocovaniu celého objektívneho sveta, čo nakoniec neodvratne strháva k pocitu rovnakej devalvácie aj ich vlastnú osobnosť.

Zatiaľ čo subjekt sa musí s touto formou existencie vyrovnáť úplne sám, vyžaduje zachovanie jeho existencie vo veľkomeste nemenej negatívne sociálne správanie. Duchovný postoj obyvateľov veľkomesta navzájom možno formálne označiť ako rezervovanosť. Keby neustály vonkajší kontakt s nespočetným množstvom ľudí sprevádzali rovnako časté početné vnútorné reakcie (ako je to v malých mestách, kde takmer každý každého pozná a má k nemu pozitívny vzťah), vnútorne by nás to úplne atomizovalo a my by sme sa ocitli v nepredstaviteľnom psychickom rozporení. K tejto rezervovanosti, pre ktorú svojich susedov roky nepoznáme ani z videnia a obyvateľom malých miest sa neraz vidíme ako chladní a necitliví, núti nás jednak uvedená psychologická okolnosť, jednak právo nedôverovať okoloidúcim ľuďom veľkomesta, s ktorými nadväzujeme iba letmý kontakt. Ak sa nemýlim, vnútornou stránkou tejto vonkajšej rezervovanosti je nielen ľahostajnosť, ale častejšie, ako si uvedomujeme, skrytá averzia, vzájomná cudzosť a odmietanie, ktoré sa v okamihu bezprostrednej kolízie môžu bez zjavných príčin zmeniť na nenávisť a agresiu. Celá vnútorná organizácia takýchto rozsiahlych kontaktov spočíva na nanajvýš pestrej stupnici sympatie, ľahostajnosti a averzie, a to tak krátkodobej, ako aj trvalej. Sféra ľahostajnosti však nie je taká rozsiahla, ako by sa na pohľad zdalo, veď naša duša aktívne reaguje určitým pocitom takmer na každý podnet zo strany iného človeka, lenže tým, že tento pocit je neuvedomený, letmý a premenlivý, navodzuje zdanie ľahostajnosti. V skutočnosti by ľahostajnosť bola pre človeka rovnako neprirodzená, ako je neznesiteľná nezreteľnosť nespočetných podôb vzájomného ovplyvňovania. Pred oboma typickými nebezpečenstvami veľkomesta nás chráni antipatia, skryté a predbežné štádium reálneho antagonizmu, regulujúca odstupy a averzie, bez ktorých by náš život nebol možný. Miera a kombinácie tejto antipatie, rytmus jej vzniku a zanikania, ako aj formy jej uspokojovania spolu s integrujúcimi motívmi v užšom zmysle tvoria nedeliteľný celok veľkomestského štýlu života: to, čo sa v ňom bezprostredne javí ako disociácia, je v skutočnosti iba jednou z elementárnych foriem socializácie.

Táto rezervovanosť s nádychom skrytej averzie sa však objavuje znova vo forme či podobe oveľa všeobecnejšieho psychického javu príznačného pre veľkomesto. Zaručuje totiž individuu istý druh a stupeň osobnej slobody, aká v iných podmienkach nemá obdobu. Rezervovanosť má takto svoj pôvod v jednej zo základných vývinových tendencií spoločenského života vôbec, v jednej z nemnohých, pre ktoré sa dá nájsť takmer všeobecne platná formula. Najranejším vývinovým štádiom sociálnych útvarov, ktoré nachádzame tak v dejinách, ako aj v súčasnosti, je neveľká skupina, značne izolovaná voči susedným, cudzím alebo antagonistickým skupinám, no o to zomknutejšia, takže jednotlivému členovi dovoľuje na nepatrnom priestore rozvíjať individuálne vlastnosti

a slobodnú činnosť na vlastnú zodpovednosť. Je to rané štádium politických a rodinných skupín, strán, náboženských spoločenstiev. Sebazáchova veľmi mladých združení vyžaduje prísne obmedzenia a centripetálnu jednotu, takže individuu nemôže priniesť slobodu ani osobitosť jeho vnútorného a vonkajšieho vývinu. Toto štádium je východiskom sociálnej evolúcie v dvoch rozličných, ale obdobných smeroch. Ako sa skupina rozrastá - početne, priestorovo, ako získava na význame a znásobuje sa obsah jej života -, uvoľňuje sa jej bezprostredná vnútorná jednota, vzájomné vzťahy a kontakty zmierňujú pôvodné ostré vymedzenia voči iným. Individuum zároveň získava slobodu pohybu, a to ďaleko za rámec pôvodných striktných obmedzení, ako aj charakter a osobitosť, umožňovanú, ba vynucovanú deľbu práce vo väčšej skupine. Podľa takejto schémy sa vyvíja štát a kresťanstvo, cechy, politické strany a mnohé iné skupiny, aj keď špecifické podmienky a sily vnášali do nej prirodzene určité modifikácie. Zreteľne to pozorujeme aj na vývine individuality v podmienkach mestského života. Život v malých mestách v staroveku a stredoveku určoval také obmedzenia pohybu a vzťahov jednotlivca smerom navonok a jeho samostatnosti a diferenciácie dovnútra, že moderný človek by v tomto rámci nemohol dýchať. Ešte aj dnes veľkomestský človek preložený do malého mestečka cíti podobné obmedzenie. Čím je skupina vytvárajúca naše prostredie menšia, čím viac sa obmedzujú slobodné vzťahy k iným ľuďom, tým úzkostlivejšie dozerá na to, čo individuum robí, aký život vedie, ako zmýšľa, a tým skôr by sa tento celok pod náporom nejakého kvantitatívneho či kvalitatívneho špecifika rozpadol. Zdá sa, že antická polis mala z tohto hľadiska charakter malého mesta. Jej existenciu neustále ohrozovali blízki i vzdialení nepriatelia, čo viedlo k prísnej súdržnosti v politických a vojenských otázkach, k dozoru jedného občana nad druhým a k žiarlivému postoj celku voči jednotlivcovi, ktorého osobný život sa takto tlmil natoľko, že ako neškodný sa mohol udržať len uplatňovaním despotických poriadkov vo vlastnom dome. Nezvyčajne pohnutý, rušný a jedinečne pestrý život v Aténach sa dá vysvetliť akiste tým, že národ s takými vynikajúcimi individualitami odolával neprestajnému vnútornému a vonkajšiemu tlaku deindividualizujúceho malého mesta. To vytváralo ovzdušie napätia, ktoré slabších potláčalo a silných podnecovalo, aby vášnivo dokazovali vlastné schopnosti. A práve v takejto atmosfére nastal v Aténach rozkvet toho, čo nevieme síce presne opísať, čo však treba nazvať ako "všeobecne ľudské" v duchovnom vývine nášho druhu. Tu sa potvrdzuje platnosť objektívnej a dejinnej súvislosti, že najširšie a najvšeobecnejšie obsahy a formy života jestvujú v tesnej vnútornej väzbe s tými najindividuálnejšími.

Jedny aj druhé majú spoločné prvotné štádiá, ako aj spoločného nepriateľa v zomknutých formáciách a zoskupeniach, ktorých potreba sebazáchovy im bráni tak v rozsiahlych a rozmanitých vonkajších kontaktoch, ako aj vo vnútornom slobodnom pohybe pri rozvoji individuality. Ak v období feudalizmu bol "slobodným" človekom ten, kto podliehal zemskému právu, t.j. právu najväčšej sociálnej skupiny, a neslobodným ten, na koho sa vzťahovalo právo iba úzkej skupiny feudálneho zväzku, je dnešný obyvateľ veľkomesta "slobodným" v zduchovnenom a subtilnom zmysle - na rozdiel od obyvateľa malého mesta, ktorého obmedzuje malichernosť a predsudky. Vplyv vzájomnej rezervovanosti a ľahostajnosti - duchovných podmienok, v akých žijú veľkomestské skupiny - na nezávislosť individua sa najintenzívnejšie pociťuje

v najhustejšom dave veľkomesta, pretože práve tu sa nápadne manifestuje telesná bezprostrednosť, blízkosť a duševný odstup. Je očividným rubom slobody, ak sa človek azda nikde inde necíti tak osamelo a opustene ako práve vo veľkomestskom dave. Tu ani inde nie je nevyhnutné, aby sa sloboda človeka odrážala v jeho psychike ako priaznivý životný pocit. No nielen bezprostredná veľkosť územia a počtu ľudí, daná dejinnou súvzťažnosťou medzi zväčšením skupiny a osobnou vnútorno-vonkajšou slobodou, sú faktory, ktoré z veľkomesta robia sídlo slobody. V perspektíve presahujúcej zmyslovo názorné sú veľkomestá aj centrami kozmopolitizmu. Podobne ako rastie majetok - ak sa zvyčajne od istého momentu zväčšuje čoraz rýchlejšie a akoby sám od seba -, zväčšuje sa od istej hranice akoby geometrickým radom rozľad, hospodárske, osobné a duchovné styky mesta, jeho pomyselný priestor. Každé jeho dynamické zväčšenie predstavuje stupeň, po ktorom nasleduje expandovanie výraznejšie ako predchádzajúce, každá niť sa rozvetvuje ďalej akoby samočinne, keď z nej vyrastajú nové nite, presne tak, ako keď v obvode mesta prináša *unearned increment* (nevyprodukovaný prírastok) pozemkovej renty vlastníkovi už len samotným rozšírením prepravy automaticky vyšší zisk. V tomto bode sa kvantitatívna stránka života bezprostredne mení na kvalitu a osobitosť. Sféra života malého mesta sa v podstate vymedzuje ním a v ňom samom. Rozhodujúce v prípade veľkomesta je zasa to, že jeho vnútorný život vyžaruje do ďalších vnútorných a medzinárodných oblastí. Ani Weimar nie je výnimkou z tohto pravidla, pretože jeho význam sa spájal s konkrétnymi osobnosťami a ich smrťou aj zánikom, zatiaľ čo pre veľkomesto je príznačná práve úplná nezávislosť ešte aj od najvýznamnejších osobností. Je to rub nezávislosti a cena za nezávislosť, ktorú jeho obyvateľ môže užívať. Podstatná črta veľkomesta spočíva v tejto funkčnej veľkosti bez ohľadu na jeho fyzické hranice: táto efektívnosť pôsobí vzápätí spätne a dáva jeho životu vážnosť, význam a zodpovednosť.

Tak, ako hranice človeka nevymedzuje jeho telo či okruh, ktorý svojím konaním bezprostredne vyplňa, ale jeho celoživotné pôsobenie v čase a priestore, aj mesto je súhrnom všetkého pôsobenia, ktoré siaha za rámec jeho územia. Až toto je jeho reálny obvod, v ktorom sa artikuluje jeho bytie. Upozorňuje na to, že individuálnu slobodu ako logické a historické doplnenie tohto životného priestoru človeka nemožno chápať len v negatívnom zmysle ako výlučne slobodu pohybu a zbavenie sa predsudkov a filisterstva. Ide v nej o to, aby špecifickosť a neporovnateľnosť, vlastná každej ľudskej prirodzenosti, našla výraz vo formovaní života. To, že sa riadime poriadkom vlastnej prirodzenosti - a to je vlastne sloboda -, stáva sa evidentným a presvedčivým pre nás a naše okolie až vo chvíli, keď sa prejavy tejto prirodzenosti začnú odlišovať od prejavov iných ľudí. Až skutočnosť, že sme nezameniteľní s inými, dokazuje, že spôsob našej existencie nám nevnučujú iní.

Mestá sú predovšetkým centrá s najvyšším stupňom hospodárskej deľby práce. Dochádza v nich k takým extrémnym javom, ako bolo výnosné povolanie *quatorzi me* v Paríži. Vykonávali ho osoby označené príslušným štítkom na dverách bytu, ktoré v čase obeda čakali náležite vystrojené, aby sa na pokyn urýchlene prepravili na miesto, kde bola pri stole spoločnosť trinástich hostí. Úmerne s rastom mesta sa vytvárajú aj rozhodujúce predpoklady pre deľbu práce a vzniká tu okruh ľudí, ktorý je vzhľadom na svoju veľkosť schopný zabezpečiť veľký počet špecifických prác. Zároveň však

koncentrácia indivíduí a ich zápas o odberateľa núti jednotlivca špecializovať sa na prácu, z ktorej ho iní už tak ľahko nevytlačia. Podstatné je to, že život mesta zmenil boj s prírodou o obživu na boj o človeka, že o výhre, o ktorú sa tu vedie boj, nerozhoduje príroda, ale človek. Príčinou nie je len už spomínaná špecializácia, ale niečo hlbšie: ten, kto ponúka, musí vzbudzovať u zákazníkov stále nové a rozličné potreby. Nevyhnutnosť špecializovať výkony a nájsť zatiaľ ešte nevyčerpané zdroje zárobku a ťažko nahraditeľné postavenie núti diferencovať, vylepšovať a obohacovať potreby publika, čo nevyhnutne vedie k vzrastajúcej osobnej diferenciacii publika samého.

Tieto javy vedú k duchovnej individualizácii psychiky v užšom zmysle, ktorú podnecuje už samotná veľkosť mesta. Príčiny sú jasné. Jednou z hlavných je problém uplatnenia vlastnej osobnosti v dimenziách veľkomestského života. Tam, kde sa význam a energia vystupňujú až na hranice možností, využíva jednotlivec kvalitatívne osobitosti, aby, provokujúc tak našu vnímavosť voči rozdielnostiam, získal na svoju stranu pozornosť sociálnej skupiny. To napokon zvädza k tým najtendenčnejším čudáctvam, k typicky veľkomestským extravaganciám čo do apartnosti, vrtochov a precióz, ktorých zmysel už vôbec nespočíva v obsahu takéhoto správania, ale len v jeho odlišnej forme, v tom, že sa vyníma, a tak upútava pozornosť, čo je pre mnohé osoby koniec koncov jediná možnosť, ako si okľukou cez vedomie iných uchovať sebaúctu a vedomie, že majú v spoločnosti isté miesto. V rovnakom zmysle pôsobí nenápadný, ale z hľadiska efektu zaiste veľmi dôležitý moment, a to krátkosť a zriedkavosť vzájomných stretnutí na rozdiel od stykov v malom meste. Pokušenie správať sa vo veľkomeste nápadne, lakonicky a svojrázne je preto oveľa väčšie ako tam, kde sa už časté a dlhotrvajúce stretnutia po-starajú o jednoznačný obraz každej osobnosti.

Ako podstatná príčina, ktorá sa ponúka ako vysvetlenie veľkomestského sklonu k individuálnej osobnej existencii - bez ohľadu na to, či vždy právom a vždy úspešne -, sa mi javí čosi iné. Rozvoj modernej kultúry sa vyznačuje prevahou toho, čo možno nazvať objektívnym duchom, nad duchom subjektívnym, t.j. v jazyku, práve, v technológii, ale aj v umení, vede a predmetoch dennej potreby je stelesnený istý súhrn ducha, s ktorým súbežne prebieha duchovný vývin jednotlivca buď len čiastočne, alebo s čoraz väčším odstupom. Ak si napríklad všimneme úžasný rozvoj kultúry, ktorá za ostatných sto rokov formovala veci a poznanie, inštitúcie a komfort, a porovnáme ju s pokrokom kultúry jednotlivcov za to isté obdobie - aspoň vo vyšších spoločenských vrstvách -, zistíme hrozivé rozdiely v raste, v niektorých oblastiach dokonca pokles individuálnej kultúry vo vzťahu k duchovnosti, jemnosti a idealizmu. Tento nesúlad pramení do veľkej miery z postupujúcej deľby práce, pretože tá vyžaduje od človeka čoraz stereotypnejšie činnosti, ktorých vystupňovanie vedie neraz k úpadku osobnosti ako celku. Každopádne individuum čoraz menej dokáže držať krok s prebujnenou objektívnou kultúrou. Individuum sa - možno nie natoľko vo vedomí ako v praktickom živote a s ním spätých iracionálnych pocitoch - redukuje na *quantité négligeable*, na zrno piesku v porovnaní s nesmiernou organizáciou vecí a síl, ktoré ho postupne oberajú o všetko napredovanie, duchovnosť a hodnoty a transponujú ich z formy subjektívneho do formy čisto objektívneho života. Treba ešte upozorniť na to, že veľkomestá sú skutočným dejiskom tejto kultúry, ktorá presahuje všetko osobné. Budovy, vzdelávacie zariadenia, atrakcie, komfort techniky prekonávajúcej priestorové vzdialenosti, formy spo-

čenského života, viditeľné inštitúcie štátu poskytujú také úchvatné množstvo skryštalizovaného, depersonalizovaného ducha, že osobnosť tomu sotva môže vzdorovať. Na jednej strane sa jej život nesmierne uľahčuje tým, že zovšadiaľ sa jej núkajú podnety, výhody, možnosti vyplňovania času a intelektu, akoby ju unášal prúd, v ktorom pláva bez vlastného pričinenia. Na druhej strane sa však život čoraz väčšmi skladá z týchto neosobných obsahov a ponúk, ktoré potláčajú skutočný osobný výraz a originalitu. A tak, aby človek zachránil svoju osobnosť, musí uplatniť krajné polohy vlastnej svojbytnosti a osobitosti a zveličiť ich tak, aby ich aj on sám dokázal postrehnúť. Atrofia individuálnej kultúry v dôsledku hypertrofie kultúry objektívnej je príčinou zúrivej nenávisti voči veľkomestám u hlásateľov krajného individualizmu na čele s Nietzsche, ale je to aj dôvod, prečo práve oni sú vo veľkomestách tak nesmierne obľúbení a javia sa ich obyvateľom ako kazatelia a vykupitelia ich neuhasiteľných túžob.

Keď tieto dve formy individualizmu - individuálnu nezávislosť a osobnú originalnosť -, ktorých živnou pôdou sú kvantitatívne pomery veľkomesta, skúmame z aspektu ich miesta v dejinách, získava veľkomesto v dejinách ducha úplne novú hodnotu. 18. storočie zastihlo individuum v sieti ubíjajúcich nezmyselných politických, agrárnych, cechových a náboženských vzťahov - v stiesnených pomeroch, ktoré ľuďom vnútili skoro neprirodzenú formu a skrivodlivú nerovnosť. V tejto situácii zaznieva volanie po slobode a rovnosti, viera v úplnú slobodu pohybu individua vo všetkých sociálnych a duchovných vzťahoch. Tak sa bude môcť prejavovať spoločné ušľachtilé jadro, dané prírodou každému, ktoré sa iba tlakom spoločnosti a dejín postupne deformovalo. Okrem tohto ideálu liberalizmu sa v 19. storočí - jednak pod vplyvom Goetheho a romantikov, ako aj v dôsledku hospodárskej deľby práce - vyvinul ďalší ideál: jednotlivci oslobodení od tradičných väzieb prejavujú vôľu diferencovať sa navzájom. Nosným momentom hodnoty človeka nie je už teda "všeobecne ľudské", ale práve kvalitatívna jedinečnosť a nezameniteľnosť. Vnútorne a vonkajšie dejiny našej doby sú plné bojov a striedavého presadzovania sa oboch ideálov, z ktorých každý určuje rolu subjektu v rámci celku. Funkciou veľkomesta je byť fórom pre spory oboch strán a pre pokusy o konsenzus, pretože svojimi jedinečnými podmienkami poskytuje príležitosť obom a podnecuje rozvoj jedných i druhých. Veľkomesto tým získava jedinečné a svojim nesmiernym významom výhodné postavenie v rozvoji duchovného života, manifestuje sa ako jeden z významných historických útvarov, v ktorých sa stretávajú a rovnoprávne rozvíjajú protikladné prúdy života. Veľkomesto, či už jeho špecifické javy prijímame súhlasne alebo odmietavo, však tým úplne vystupuje zo sféry, voči ktorej by sme mali zaujať rolu sudcu. Keďže takéto sily vrástli do koreňa i koruny celého dejinného života, v ktorom naša prchavá existencia je iba jednou z jeho buniek, nie je našou úlohou obviňovať či odpúšťať, ale iba chápať.

Z nemeckého originálu Georg Simmel: *Die Großstädte und das Geistesleben*. In: G. Simmel: *Gesamtausgabe*. Hrsg. von O. Rammstedt. Frankfurt am Main: Suhrkamp 1995. Bd. 7. *Aufsätze und Abhandlungen 1901-1908*, preložil Ladislav Sisák.